Людмила Марчук

УДК 811.161.2'367:821.161.2-3К 1/7.08

ПАРЦЕЛЬОВАНІ СТРУКТУРИ ЯК ГРАДАЦІЙНА ОЗНАКА ТЕКСТУ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

На синтаксичному рівні вияв градаційної ознаки простежуємо в складних реченнях із сурядним зв'язком і складнопідрядних реченнях, у безсполучникових складних реченнях з однотипними частинами, у простих реченнях певної структури. Унаслідок нагромадження однорідних частин складного речення, які пов'язані синонімічними відношеннями, може збільшуватися (нагнітатися) або зменшуватись (втрачати значення) якась ознака. Так само створено градаційний ряд однорідних членів речення, а також синонімічних підрядних частин у прозі Ольги Кобилянської, що підкреслено за допомогою парцеляції.

Ключові слова: градаційна ознака, парцеляція, однорідні компоненти, сурядний зв'язок та підрядний зв'язок.

Людмила Марчук

Парцеллированные конструкции как градационный признак текста Ольги Кобылянской

На синтаксическом уровне проявление градационного признака прослеживаем в сложных предложениях с сочинительной связью и сложноподчиненных предложениях, в безсоюзных сложных предложениях с однотипными частями, в простых предложениях определенной структуры. Вследствие нагромождения однородных частей сложного предложения, которые связаны синонимическими отношениями, может увеличиваться (нагнетаться) или уменьшаться (терять значение) какой-то признак. Так же создан градационный ряд однородных членов предложения, а также синонимических подчиненных частей в прозе Ольги Кобилянской, что подчеркнуто с помощью парцелляции.

Ключові слова: градаційна ознака, парцеляция, однородные компоненти, сурядний зв'язок та підрядний зв'язок.

Ludmyla Marchuk

Parcellary constructions as gradational feature of text of Olga Kobylyanska

The development of the expression of gradual feature on the syntactical level is traced in complex sentences and subordinate clauses, in asyndetic complex sentences with parts of the same type, in simple sentences of certain structure. In the result of accumulation homogeneous clauses of complex sentence which are connected by synonymic relations some feature can increase (compress) and decrease (loose the meaning). In the same way the gradational row of homogeneous parts of the sentence and also the synonymic subordinate clauses of Olha Kobyl'anska prose are created, which is emphasized with the help of parcelling.

Key words: gradational feature, parceling, homogeneous parts, complex clauses and subordinate clauses.

Градація відіграє значну роль у процесах концептуалізації та категоризації, бо є засобом знань про міру, ступінь та інтенсивність різних феноменів. Дослідження комунікативно-функціонального аспекту градації сприяє впорядкуванню знань про навколишній світ та забезпечує можливість осмислення механізмів породження і сприйняття текстів.

Уперше градацію на матеріалі французької мови виділив Е. Сепір, який розробив понятєвий апарат цієї лінгвістичної проблеми та вказав на перспективи її дослідження.

Проблему семантичної градації поглиблено в працях таких зарубіжних мовознавців, як Д. Болінджер, М. Бірвіш, Д. Льюїс, Ч. Освуд та ін.

У російському мовознавстві різним аспектам цієї проблеми присвячено дослідження В.В. Бабайцевої, В.А. Бєлошапкової, В.В. Виноградова, О.А. Земської, М.С. Трубецького, Н.Ю. Шведової, С.М. Колесникової, Т.В. Подуфалової, О.І. Шейгал.

У сучасному українському мовознавстві дослідники торкалися лише часткових питань категорії градації (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.В. Гуйванюк, В.І. Кононенко, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, О.І. Нечитайло, І.І. Слинько, С.О. Соколова, Т.М. Спільник).

Виконані студії мовних градаційних структур дали підстави виокремити в українській мові функціонально-семантичну категорію градації, яка має вияв в одиницях її різних рівнів.

Когнітивна лінгвістика розвиває успадковану від лінгвістики, філософії та психології проблему зв'язків між мовою та мисленням. У пропонованому дослідженні використано такі категорії лінгвокогнітивної природи, як мовні різновиди градаційного сприйняття світу, мовні процедури оперування градаційними знаннями, ментальні структури градації в українській мові.

Найважливішою проблемою на синтаксичному рівні є оформлення градаційного висловлення та його реалізація в структурі речення, тому градацію потрібно розглядати з погляду зв'язків між семантикою і структурою висловлення. Напр.: *Глибока тишина панувала всюди, лиш свищки перекликувалися численно й оживляли широко і далеко далечінь. Крім того – жодного звуку* (1, с. 63).

Спостерігаємо поєднання частин, у яких зіставляється інформація. Як зазначав П.А. Лекант, синтаксична семантика – це семантика відношень [2, с. 7]. Результат мисленнєвої діяльності в реченні розглядається як його семантика, сенс. Одним із завдань нашої роботи бачимо визначення шляхів організації градаційного смислу та синтаксичних засобів його відтворення у мові. Т.М. Спільник [3] визнає складними сполучниковими конструкціями з градаційним відношенням частин синтаксичні явища двох типів: 1) складні сполучникові речення, як сурядні, так і підрядні, між предикативними частинами яких виникає досліджуване відношення; 2) градаційні контексти – послідовність окремих речень, пов'язаних відношенням градації.

Парцеляція (від франц. parceller) як явище сучасного функціонально-стилістичного синтаксису витлумачена так: „спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення кількома комунікативними одиницями – фразами" [4, с. 461]. Парцеляція сприяє актуалізації семантики першої частини, посилення її експресивності та інформативності.

Результат градації в тексті автор може оформити як складне речення з парцеляцією. Пор. У О. Кобилянської: *Неустанно шукає собі роботи. Ба сіє візьме в руки, ба тче. Ба йде в поле, ба вештається коло тварин, коло бджіл. То знов лагодить щось коло плота, аби його завірюха і сніги не звалили взимі до землі, то знов покопує шанці по полях надмірно водою, то знов бере сокиру в руки…* (2, с. 63–64).

Ряд однорідних структур указує на поступове градаційне збільшення ознаки, що характеризує надмірну активність дії, відображені у тексті. Пор.: *А все про то мовчить. І все спішиться. Немов одна днина, збігає тиждень за тижнем, літо розкошує, любов їх міцніє* (2, с. 389). Величина ознаки дії *мовчить і спішиться* (тобто поспішає) підкреслена у другій частині парцельованої структури повтором займенника ***все***, що вказує на ступінь ознаки, яку можна передати і таким словосполученням: *нікому не розказує*. У парцельованій частині висловлення повторено слово першої частини, яке структурно приєднує однорідний компонент і створює висхідну лінію градації.

Градаційна актуалізація висловлення вимагає в окремих випадках такого вичленування підрядної частини, яке заборонене структурою речення. Тоді основна увага зосереджена на смислових акцентах. Пор.: *Позволь Маврі хоч з чотири дні межи нами прожити, так щоб настільки піднялася, аби її батько востаннє між вами всіма заграв. Між вами… попрощав* (2, с. 297). Парцеляція можлива лише за умови особливого комунікативного завдання, особливого наповнення слів *так, настільки*.

Ланцюжок парцельованих частин речення надає особливого значення кожній із них, підсилює експресію, створює градаційну лінію. Пор.: *Зрадила його. Зрадила, і він не діткнеться її більше, хіба що по-злому. Уб'є. Інакше він не годен по своїй вдачі. Не годен. Не годен* (2, с. 299).

Парцеляція у сладних реченнях не завжди проходить на межі головної та підрядної частини. На смисловидільний та експресивний момент парцельованих структур накладається градація. Пор.: *Але бог добрий, простить людям, хоч як вони його гнівають, хоч мордують одні одних, убивають, ошукують, присягають фальшиво, крадуть. Він все ще добрий для них…* (2, с. 159). Семантичне значення частини ***але бог добрий*** піднімається до межі градаційного значення завдяки займеннику *все* та частці *ще*.

Досить легко Ольга Кобилянська парцелювала складні речення із сурядним зв'язком, імітуючи говоріння або процес мислення. Напр.: *Вона була убога, та й тому не мала для них ніякої вартості. Не мала ні землі, ні грошей. Землі не мала ніколи, бо її родичі були бідні зарубники, а гроші, коли були у неї хоч і найдрібніші, відносила зараз до матері. А мати мучила її та била доти, доки вона не віддавала їй останнього феника* (2, с. 61).

Парцельовані конструкції найчастіше трапляються в усному мовленні. Також вони функціонують у художніх текстах у мовленні персонажів, де такі структури трактуємо як спеціальний авторський прийом з метою виділення комунікативного значення парцелята (у цитованих прикладах градаційного значення). Ланцюжок парцельованих компонентів речення набуває особливого експресивного і градаційного значення і завдяки ритмомелодійній структурі речення. Пор.: *Рекрути, побравшись по двоє-троє за шиї, йшли, більша половина з них до крайності розжалена і помимо вчасної пори вже добре підохочена, неправильно, широкими кроками вперед. І ви гребуючи з себе голосом увесь запас свого теперішнього життя… Співали пісні…* (2, с. 89). Рваний ритм тексту, паузи, неповнота речень, інтонація незавершеності сприяють створенню градаційного значення всього висловлення.

Таке градаційне значення передає зміну світогляду в бік розширення, еволюції, або звуження, напр.: *Із приходом до міста зайшла в Михайлі зміна. І погоня, й надмірний натовп, поспіх і незвична рухливість та машинальність міста натхнули смертельною блідістю й знесиллям його душу, звиклу до супокою і ритму, споріднену з природою* (2, с. 98).

Парцельоване речення – це структурна одиниця, яка складається із двох висловлень, з двох відрізків тексту від крапки до крапки.

Такі речення можна характеризувати з позиції мови автора та з позиції мови персонажів.

У мові персонажів парцеляцію розглядаємо як залежний від усної форми спілкування елемент, для якого характерна інтонація приєднання. Напр.: *Відтак щось сталося… помішалося… і тепер вона винувата… І вона відчула, що була винувата* (2, с. 271). Градаційну функцію передає як структура парцельованої конструкції, так і повтор займенника *вона,* який вжито для підсилення величини вияву ознаки.

В авторських контекстах парцеляцію відчуваємо як органічну конструкцію, як спеціальний прийом підвищення стилю, що надає стилю і власне книжність, і експресію. Особливо на нашому матеріалі простежуємо приклади парцеляції в текстах Ольги Кобилянської, які стосуються самої авторки. Напр.: *По маєвім дощі зеленіли й пишалися. І дерева розвинулися, поприбивавшися в ясну розкішну зелень. І позаквітчалися в білі, рожеві китиці квітів* (2, с. 272); *Все добігало ніби закінчення. І праця, та сіра, невсипуща одностайна праця, – вона наложила на все свою печать і замкнула кожному уста. А з дня на день вимагала свого часу і її призначені сили, неустанно утримувала руки в руху, перетягалася з одної пори року в другу, зростала, опадала. І знов піднімалася. І так затирала незамітно всі події, а з тим минувшість і спомини про неї* (2, с. 273). У парцельованій конструкції автором створено градаційний ряд (спадна градація) за допомогою авторських синонімів-слів *зростала*, *піднімалася* та словосполучень *затирала незамітно всі події* з яскраво вираженним експресивним характером. Вважаємо, що Ольга Кобилянська застосовує такий прийом з метою комунікативної градаційної та експресивної значущості парцелята.

Ланцюжок парцельованих частин речення надає особливого значення кожній з них, створюючи фігуру градації. Пор.: *А ще не на старість. Вони вже не молоді: вона і він. А Анна – що вже було з нею, то було, – а вона все-таки не з тих, аби їй не варто честі віддати* (2, с. 289).

Багатокомпонентні структури з однорідними супідрядними з парцеляцією виразніші у виявленні градаційної ознаки, ніж такі структури без парцелятивного виділення, напр.: *Але Богу дякувати, що я бодай його виділа! Що знаю, що здоровий і живий! Коби я ще того діждалася, аби вернув додому…* (2, с. 147).

Парцеляція сприяє створенню градаційної опозиції, яка виявляється як на лексичному рівні, так і на синтаксичному. Напр., на лексичному створена автором опозиція може бути розташована як у розділених частинах, так і в одній з них: *Михайло тратив свої дні при війську, а сей тут…І більше не треба було казати* (2, с. 152); на синтаксичному в опозиції перебуває семантика двох частин складного речення, між якими проходить межа парцеляції: *Чим старший, тим йому більше мову відбирає. Чим більше часу, і він геть-геть заніміє* (2., с. 153).

Як відповіді на питання вжито абзацні парцельовані конструкції або абзацні риторичні питання:

Чи не подобалася ні одному?
Не подобався їй ні один (с.186);

Любила молодого хлопця, сироту без тата й мами, сироту, що пробував у війську. Любилися взаємно і прирекли остатися собі вірними й побратися, як він поверне з війська. Тоді мали працювати й добитися маєтку. Гарну хатину поставити, гарні білі воли закупити й жити щасливо. А тепер не мав про се ніхто знати, крім бога, зірок і полохливого соловейка, що втікав перед людьми вдень і вночі, бо люди були лукаві й лихі й подобали на вовків (с.186).

Парцеляція є однією із характерних рис синтаксичної манери Ольги Кобилянської, що передає мисленнєвий потік свідомості вербальними засобами. Пор.: *Вона, оця чорноока відьма, зі жвавими руками, що ніколи не відпочивають, із премудрим, гадючим язиком, вона була одинока, що її взяв би за жінку. Так, він, Петро, якому всі дівчата були те саме, що снопи, він узяв би оцю Домніку за жінку. Але вперед мусив би заробити трохи грошей. Лиш трохи* (с. 188).

Стилю О. Кобилянської властиве парцелювання складного синтаксичного цілого. Особливо це стосується присудків, які парцелюються разом із підрядним компонентом або з частиною безсполучникового складного речення та передають згусток інформації через частковий повтор, який створює градаційний малюнок тексту: *Лиш мусила ще ждати. Ще мало минути багато тижнів і*

днів, вона мала переплакати ще не одну сльозоньку, заким мав настати той день (с. 160). Присудок першої частини *мусила ждати* уточнено у другій частині *мало минути багато тижнів і днів, вона мала переплакати ще не одну сльозоньку*. Повтор предиката, його уточнення значно збільшує експресивність висловлення, посилює інтенсивність.

У межах складного синтаксичного цілого найпоширенішою в прозі О. Кобилянської є парцеляція безсполучникових утворень: *Здавленим віддихом дивилася Анна на нього. Виринав то тут, то там... то знов там... Його голова ясна й мигає їй в очах... Так чисте золото мигає...* (с. 45). Цікавий прийом парцеляції О. Кобилянська застосувала, описуючи танець, його рухи, енергію, посилюючи експресію, особливо її позитивний вплив на того, хто бачив танець (читав ці рядки): *Розпочали його повільними рухами і кроками. То вправо, то вліво, то вправо, то вліво. Опісля ставали їх кроки чимраз дрібніші й скоріші, чимраз палкіше й дикіші, а відтак неначе шал опанував їх... Неначе вихор закрутив на місці... Молоді розгулялись...Заохочені гульбою старших і їх весільними розбурханими окликами, розгулялись із ще більшим запалом, як досі. Хустки й ленти мигали в повітрі. Довге волосся металося по плечах, і непогамовна сила якоїсь розкованої радості розшалілася. З грудей вирівалися раз по раз дрижачі яскраві ухкання. Ноги топтали землю, а голоси цимбала і скрипок виринали монотонним зойком своїм лякливим то тут, то там... І сміялося, і плакалоя напереміну* (с. 55).

Використання великих за об'ємом парцелятів властиве О. Кобилянській. Напр., спостерігаємо це у портретному описі головної героїні повісті „Земля": *Ішла повільним ритмічним кроком, несла на лівому рамені довгу драбину, а праву руку сперла на клуб, щоб іти в рівновазі. Була прегарна в тій хвилі. Середнього росту, з темним, як шовк, волоссям, , мала на собі темну ріклю, що, не стісняючи її в рухах, приставала пестливо. До її молодої, гнучкої статі, що, на око ніжна, таїла в собі силу та вабила до себе, мов музика, гармонією жіночності. Не підводячи очей, зближаючися чимраз більше до громадки людей* (с. 99).

Той же прийом, доповнений повним і частковим повтором присудка, спостерігаємо, коли авторка змальовує портрет одного з героїв – Онуфрія: *Люди в селі прозвали його „дурнуватим", хоч він* ***був*** *лише фантаст.* ***Був*** *у поході року 59, служив дванадцять років у війську й оповідав кожному, наймолодшій дитині, свої пригоди з того його героїчного часу. Притім* ***закидав*** *тут і там італійськими* ***словами****, що вправді не стояли з оповіданнями в жодній зв'язі, але мали на цілі прикрасити оповідання.* ***Говорив*** *живо імена значних військових героїв з того походу й зачиняв тим уста слухачам, котрі важилися часом висловити чудні сумніви щодо його пригод* (с. 85). Потужна концентрація думки сприяє тому, що з парцелятів авторка складає власну авторську картину світу, нашаровує на загальноприйняті зразки конструювання синтаксичних конструкцій власне-авторські моделі відтворення дійсності, які несуть експресивні, композиційні, тематичні навантаження.

Такі ж великі парцеляти подибуємо у випадках, коли авторка подрібнює, уточнює свою думку, вибудовуючи спадний градаційний малюнок: *Вона була убога, та й тому не мала для них ніякої вартості. Не мала ні землі, ні грошей. Землі немала ніколи, бо її родичі були бідні зарубники, а гроші, коли були у неї хоч і найдрібніші, відносила зараз її до матері, мати ж мучила її та била доти, доки вона не віддавала їх до останнього феника* (с. 104).

Серед другорядних членів речення у текстах О. Кобилянської натрапляємо на парцеляцію:

1) додатка: *„Світ для всіх. Для багачів і убогих"* [с. 106];

2) додатка та обставини способу дії: *Найшла обох, як спочивали кождей в глибокій тишині в темній хатині. З їдовитим горем у серці, безсонно* (с. 128);

3) означення: *Відтак настала ніч. Ясна й тиха* (с. 128); *Відтак пішов. Малий, незначний, убого одягнений* (с. 158).

4) обставини місця: *Геть! – все одно куди – лиш геть звідси. До Молдавії або до Бесарабії* (с. 160).

Повтор підмета в парцеляті виконує градаційну функцію та зберігає інформацію. Оскільки текстам О. Кобилянської властива парцеляція складного синтаксичного цілого, до завершення речення – остаточної крапки – частина інформації може бути втраченою, думка автора не сприйнята із-за великої кількості ПО (предикативних одиниць). Утримує думку повтор (у нашому випадку підмета), він же надає реченню нового малюнка за рахунок стилістичної фігури, створеної у тексті. Напр.: *Земля здавалася ще чорніша й голіша, і мимоволі прокинулася* ***туга****. Тяжка, пригнітаюча* ***туга,*** *що укладалася над усім, гризлива* ***туга,*** *якої сила остільки зростала, оскільки йшло до днини*

(с. 143), повтор підмета *туга* підкреслює гнітючий настрій батьків, що відпускають сина до війська та вибудовує спадну лінію градації (пор.: означення *тяжка, пригнітаючи, гризлива*).

Ця ж лінія з підметом *туга* повторюється уже не в серці матері, а в серці сина, коли він опиняється у війську: *З різноманітного руху міста виринула в його душі* ***туга*** *за домом... **Туга**, що воліклася, що висисала його, що безгомінно пристала до нього* (с. 156).

Сумний настій прози О. Кобилянської підкреслено і парцеляцією з повтором додатка (підмета) *студінь:*

Прийди, тату, і подивись, як твій син, як та собака, виє зі ***студеню!*** *І дома гризе* ***студін****ь. З'їдає її, як вогонь* (с. 214).

Такі парцельовані градаційні структури ніби готують нас до печальної розв'язки повісті.

Отже, парцельовані структури за певних умов виконують у тексті Ольги Кобилянської градаційну функцію.

Література

1. Кобилянська О. Твори. — Сімферополь: Крим, 1971. — 462 с.
2. Лекант П. А. Синтаксическая синонимия и синтаксическая парадигматика / П. А. Лекант // Синтаксическая синонимия в русском языке : [межвуз. сб. науч. тр.]. — М., 1984. — С. 3—7.
3. Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова" / Т. М. Спільник. — Х., 2004. — 19 с.
4. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. — К. : Українськ.а енциклопедія імені М.П. Бажана, 2004. — 821 с.